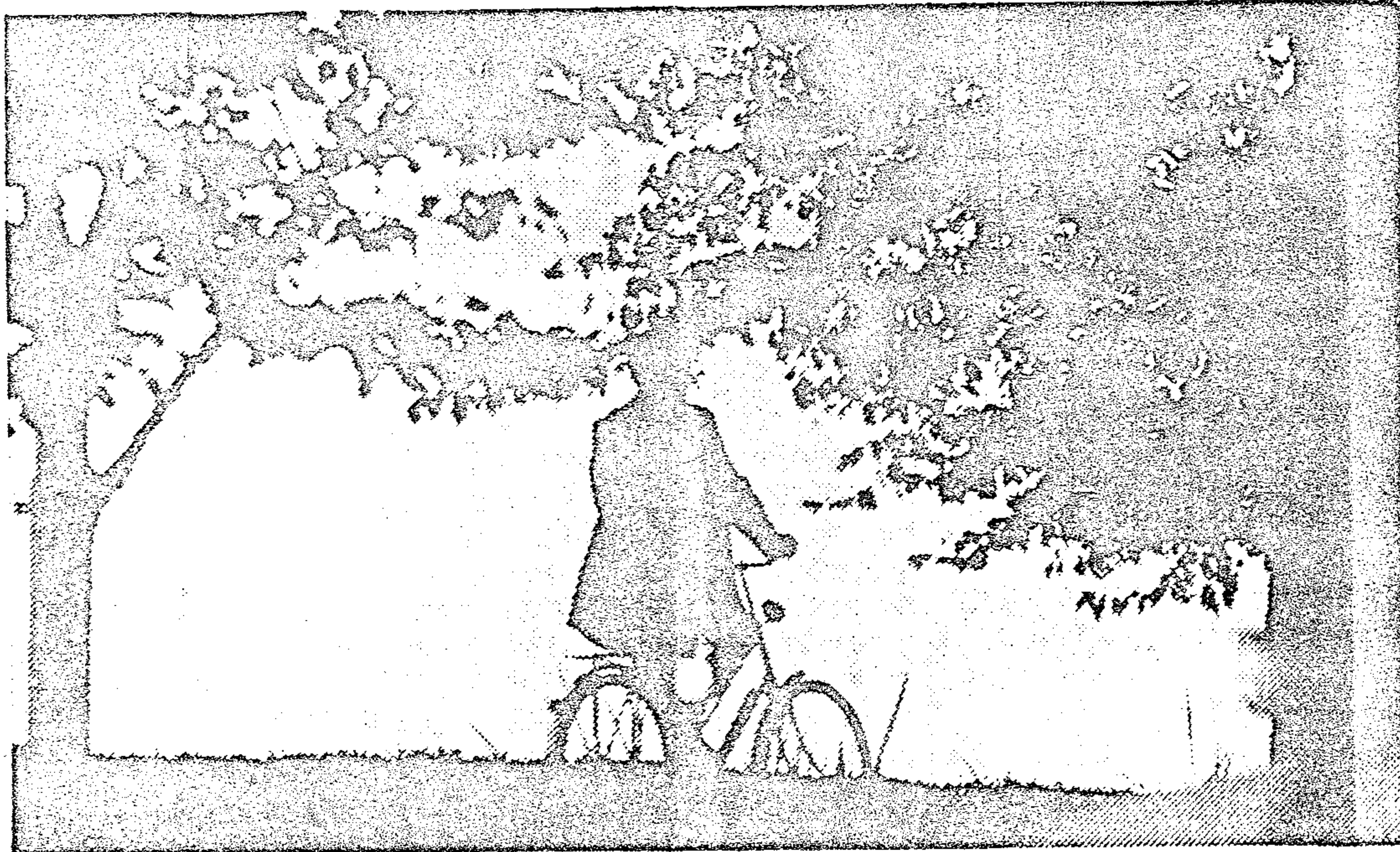

"Zonder regen naar Ter Apel, gerust in café bij 't kanaal, achterband blijkt een beetje lek te zijn. Ondanks dreigende wolken direct doorgefietst naar Roswinkel. (...) Met Siderius naar molenaar Bruining, mist een vinger. Oorverdovend lawaai van de molen. De gehele situatie niet zonder humor. Maar het was te luid, ik kon niet alles verstaan, daarom voor het einde weg."*

Dit schrijft Kloeke in de avond van 29 juli 1915 in zijn dagboek. Hij heeft dan een zware dag achter de rug. De wegen waren nog slecht in het toen zeer geïsoleerde Groningen, de zomer was even beroerd als nu, en de fiets was een allesbehalve volmaakt vervoermiddel. Die dag had de voorvork het nog gehouden, maar een paar dagen later zakt hij er door heen. Daar komt dan nog bij dat de banden ronduit belabberd zijn: enkele lekke banden op één dag is geen zeldzaamheid. Voor Kloeke vergoedt een stukje dialect echter veel, zo niet alles, van die ellende. Als dialectgeograaf is hij immers bezig met een grootse onderneming: hij reist persoonlijk zoveel mogelijk plaatsen in Nederland af om er met eigen oren naar het dialect te kunnen luisteren. Wat bezielde deze man? Waarom vond hij het zo belangrijk om zelf naar de sprekers toe te gaan? In 1915 waren de dialecten van het Nederlands toch al hoog en breed vastgelegd?

De speurtochten van G. G. Kloeke

Vijfenzestig jaar geleden begon G. G. Kloeke (1887-1963) met het onderzoeken van Nederlandse dialecten. Zijn methode was voor die tijd nieuw en onacademisch: hij fietste langs dorpen en plaatsen, interviewde de plaatselijke bevolking en bracht de gegevens in kaart. Bovendien

deed hij meer dan lijsten aanleggen met woorden en hun dialectvertalingen: hij had belangstelling voor het denken over en leven met taal in de plaatsen die hij bezocht. De invloed van Kloekes vernieuwende ideeën en onderzoeksresultaten werkt na

ruim een halve eeuw nog door in de moderne Nederlandse dialectologie. Frank Jansen en Marinel Gerritsen, neerlandici, besteden in een korte serie aandacht aan G. G. Kloeke, zijn werk, en (door hem na te fietsen), een van zijn fietstochten.

Stammen

De vrees dat het toenemende verkeer de dialecten van de aardbodem zou doen verdwijnen had reeds veel liefhebbers ertoe bewogen ze op te tekenen. Zo schrijft J. de Vries in de inleiding bij zijn verzameling Westfriese woorden uit 1909: "En vóór nu de spoorwegen en de zich hier reeds openbarende zucht om de stad na te apen 't zoo ver brengen, dat een Westfries zich zijn soms teekenachtige woorden en uitdrukkingen schaamt, is 't waarschijnlijk dienstig deze voor de vergetelheid te bewaren".

Naast de vele beschrijvingen van één bepaald dialect uit deze periode worden er in 1879 en 1895 ook schriftelijke enquêtes in heel Nederland gehouden. Zo'n 500 leden van het Aardrijkskundig Genootschap hadden daartoe een lange lijst met woorden en uitdrukkingen in het dialect van hun woonplaats vertaald. Een belangrijke impuls voor deze onderneming was weer het idee dat de dialecten op sterven na dood waren, en dat men er nu nog van moest zien te redden wat er te redden viel.

Toch was dat niet de enige reden. De genootschappers hielden de enquête ook omdat ze wilden nagaan of de grenzen van de stammen die Nederland eertijds bevolkten, weerspiegeld werden in de dialectgrenzen, een hypothese die werd verdedigd door de hooggeleer-

Dialect en lekke banden

Door F. Jansen en M. Gerritsen

de taal- en letterkundige J. te Winkel. Te Winkel destilleerde twee landkaarten uit de antwoorden op de ingevulde lijsten van 1879 en 1895, en beweerde met veel succes dat het kaartbeeld samenviel met de oude stammengrenzen. Ze zouden alleen door de tand des tijds geleidelijk en op ondergeschikte punten veranderd zijn tot dat wat er anno 1900 te beluisteren viel.

In 1915 was er dus al heel wat materiaal verzameld. Dat doet de vraag rijzen of de jonge leraar Duits uit Winschoten, want dat was Kloeke toen, zijn schaarse tijd en geld niet beter kon besteden.

Hamburg

Tot 1914 is Kloeke docent Nederlands aan de Hamburgse universiteit. Dialectologie is daar zijn specialisatie. Diepgaander dan zijn Nederlandse vakgenoten raakt hij beïnvloed door de moderne Duitse dialectologie, waarin aan mondeling taalonderzoek verreweg de voorkeur wordt gegeven boven uitgebreide schriftelijke enquêtes. Op die moderne manier pakt Kloeke dan ook zijn eigen

onderzoek aan. Hij gaat op excursie naar enkele gebieden in Duitsland, waar de nazaten wonen van Hollandse inpolde- raars uit vroeger eeuwen en gaat er na in welke mate de Duitse dialecten er beïnvloed zijn door het Hollands.

Dan breekt de Eerste wereldoorlog uit. De Hamburgse docent ziet zich genooddaakt te vertrekken om leraar Duits in Winschoten te worden, ook in die tijd geen centrum van wetenschapsbeoefening. Dat betekent echter niet dat hij ophoudt met de dialectologie. Maar omdat hij ervan overtuigd is dat mondelinge dialectenquêtes betrouwbaardere resultaten opleveren dan schriftelijke, nopen gebrek aan tijd en geld hem (het onderzoek moest hij immers uit eigen zak betalen en in zijn vrije tijd doen) een ander probleem aan te pakken, namelijk één dat hij in de buurt van zijn eigen woonplaats, Winschoten, kan bestuderen. In plaats van de invloed van het Nederlands op het Duits gaat hij nu na of het Duits invloed uitoefent op het Nederlands (i.e. de Groningse dialecten). Dat vormt de achtergrond van Kloekes eerste

dialectverkenningen op de fiets.

Eigenaardigheden

Door zijn nieuwe aanpak stuit Kloeke bijna vanzelf op tot dan toe onopgemerkt gebleven eigenaardigheden van het dialectgebruik, die op hun beurt zijn theorieën over taalverandering beïnvloeden, waarna hij zijn methode van onderzoek opnieuw kan verfijnen.

Een van de belangrijkste inzichten die hij in het veld verwerft is, dat er verschillen in dialectgebruik zijn tussen de geboren en getogen bewoners van één plaats – ja, zelfs tussen de leden van één familie. In zijn dagboek van 1 augustus 1915 schrijft hij bijvoorbeeld: „De dochter zegt kou, vader koe." Dergelijke gegevens kun je niet te weten komen uit schriftelijke vertalingen in dialect, die meestal achter het bureau van de intellectueel van het dorp geconcipeerd worden. Daarvoor moet je een aantal zegslieden uit één plaats bij elkaar hebben zitten.

Dat laatste was trouwens niet zo moeilijk, want ook al begon Kloeke zijn vragen aan één persoon te stellen, dan drup-

pelden toch de nieuwsgierigen altijd wel binnen om ook een duik in het zakje te doen. Zo ontdekte hij sociale, leeftijds- en sekseverschillen in taalgebruik. Het valt hem niet alleen op dat het dialectgebruik afhankelijk is van de spreker, maar ook dat het beïnvloed wordt door de toegesprokene. Op 18 juli 1915 noteert hij in zijn dagboek, dat een meid in Vlagtwedde als ze tegen 'Heeren' spreekt „Hij is buuten” zegt, maar tegen haar dorpsgenoten „Hai is boeten”.

Een tweede taalverschijnsel dat hij in de praktijk van het onderzoek betrapte is de 'overdrijving'. Dialectsprekers die Hollands moeten of willen spreken, gaan in hun ijver om het 'goed' te willen doen en door hun onzekerheid over de juiste Hollandse vorm soms 'te ver'. Vaak gaat het goed, dan wordt de dialectuitspraak hie tot hij en piep tot pijp, maar soms gaat het ook mis, en dan krijg je voor de zich superieurvoelende standaardtaalspreker amusante vormen als **bijfstuk**, **alsjeblijft**: zogenaamde hypercorrecties.

Er kan echter ook de andere kant uit overdreven worden, naar het dialect toe. Dat gebeurt wanneer minder dialectvaste zegslieden de dialectoloog, die speciaal om hun dialect te horen regen en wind trotseerde en misschien wel druipnat voor ze staat, niet willen teleurstellen. Dan maken ze het dialect - overigens te goeder trouw - 'mooier' dan het is.

Een derde frappant verschijnsel dat Kloeke al pratende met de dialectsprekers bespeurt is, dat ze een feilloos oor hebben voor de verschillen tussen hun eigen dialect en dat van andere plaatsen. Ze weten precies wat de bewoners van dorpen verderop anders zeggen dan zij, ze doen het dialect van 'die van daarginds' voor hem na, maken er grappen over en vertrouwen hem toe dat ze blij zijn niet zo plat te praten als die daar.

Eenmaal op het spoor gekomen van deze feiten, die allemaal te maken hebben met de sociaalpsychologische functie van taal, wordt Kloeke steeds meer door deze facetten geboeid. Ze laten hem niet meer los. De woordenlijst die hij in dialect laat vertalen, blijft weliswaar (en wordt zelfs uitgebreider, want al onderzoekend doet hij steeds nieuwe ideeën op). Daarnaast gaat hij echter voortdurend meer aandacht besteden aan de sociaalpsychologische aspecten van taalgebruik. Antwoorden op vragen als 'Wat is het verschil tussen uw dialect en dat van andere dorpen?', 'Wat vindt u van uw eigen dialect?' worden in de loop van zijn dagboek steeds meer vermeld. (Wordt vervolgd).

* Citaten zijn ontleend aan G. G. Kloeke, bibliografie en dagboekfragment verzorgd en toegelicht door N. J. Kloeke-van Lessen. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie KNAW nr. 35. Amsterdam 1968